

Ζακ-Αλέν Μιλέρ

«Όλος ο κόσμος είναι τρελός»

ΠΕΨ 2024

Αφιερώνω αυτή τη διάλεξη στην Angelina Harari, η οποία, ως πρόεδρος επί τέσσερα χρόνια, ηγήθηκε της Παγκόσμιας Εταιρείας Ψυχανάλυσης (ΠΕΨ) με έναν τρόπο άλλοτε άκαμπτο, άλλοτε διαλλακτικό, αλλά πάντοτε αποτελεσματικό.

Μου ανατέθηκε να ορίσω τον τίτλο των συνεδρίων της ΠΕΨ.* Γιατί συμβαίνει αυτό; Η συνήθεια έχει επικρατήσει, έχει γίνει ένα είδος παράδοσης – κίνδυνος! Δεν θα είναι όμως πάντα έτσι. Μάλλον, θέλω να πιστεύω, αυτή η στιγμή δεν έχει έρθει ακόμα. Άρα προχωρώ. Το επόμενο συνέδριό μας θα έχει τίτλο Όλος ο κόσμος είναι τρελός.^[1]

Τα συμφραζόμενα

Όπως και ο τίτλος του παρόντος συνεδρίου, *Η γυναίκα δεν υπάρχει*, το *Όλος ο κόσμος είναι τρελός* είναι ένας αφορισμός του Λακάν. Τον «ψάρεψα» σε ένα μικρό γραπτό που είχε συντάξει ο ίδιος κατόπιν αιτήματός μου. Εκείνη την εποχή υπήρχε ζήτημα υπεράσπισης του Τμήματος Ψυχανάλυσης της Vincennes, καθώς η ύπαρξή του στο Πανεπιστήμιο Paris VIII απειλούνταν. Εξακολουθεί άλλωστε να απειλείται κάθε χρόνο – για λόγους συγκυριακούς μεν, αλλά και για έναν δομικό λόγο. Η αλήθεια είναι ότι, όπως έγραψε ο Λακάν, *η ψυχανάλυση δεν αποτελεί αντικείμενο διδασκαλίας*.^[2] Αυτό οφείλεται στην αντίθεση που αποκαλώ δομική μεταξύ του αναλυτικού λόγου και του πανεπιστημιακού λόγου, μεταξύ της γνώσης που στην πρακτική της ψυχανάλυσης είναι πάντα υποτιθέμενη γνώση και της γνώσης που επικρατεί στον πανεπιστημιακό λόγο, η οποία είναι γνώση προς έκθεση. Δεν θα αναπτύξω αυτή την αντίθεση, η οποία μας είναι γνωστή.

Εξήγαγα αυτόν τον αφορισμό από κάποιες γραμμές που έγραψε ο Λακάν σε μια φάση που θα μπορούσε να πει κανείς ότι είναι του επέκεινα, καθώς τοποθετείται μετά το Σεμινάριο που τιτλοφόρησε «Η ώρα της κατάληξης». Ό,τι έγραψε ή είπε ο Λακάν στη συνέχεια αποκτά το ιδιαίτερο καθεστώς τού εκ των υστέρων από το ολοκληρωμένο σύνολο της *διδασκαλίας* του – χρησιμοποιώ αυτή τη λέξη, την οποία χρησιμοποιούσε και ο ίδιος πριν την αποσύρει. Τούτο προσδίδει σε εκείνα τα αποσπασματικά του λόγια αξία διαθήκης. Τον αφορισμό *Όλος ο κόσμος είναι τρελός* ο Λακάν τον διατύπωσε μία και μόνο φορά, σε ένα κείμενο που δημοσιεύτηκε στο περιορισμένης τότε κυκλοφορίας περιοδικό *Ornicar*?. Επειδή τον επισήμανα, τον σχολίασα, τον επανέλαβα, αυτός ο αφορισμός μπήκε στην κοινή μας γλώσσα, αυτή της ΠΕΨ, και σε αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε την *δοξαμας*.^[3] Και μάλιστα έχει γίνει ένα είδος

σλόγκαν.

Υπό τις συνθήκες της εποχής εκείνης ο αφορισμός έγινε αντιληπτός με τρόπο που κολάκευε τις σύγχρονες προκαταλήψεις, δηλαδή τη δημοκρατική αξίωση μιας θεμελιώδους ισότητας μεταξύ των πολιτών που επιβαλλόταν στην παραδοσιακή ιεραρχία αποδομώντας και την ιεραρχία που όριζε τη σχέση του θεραπευτή με τον ασθενή του. Το λέω αυτό χωρίς νοσταλγία. Ο Λακάν είχε προβλέψει τη σύγχρονη ιδεολογία της καθολικής ισότητας μεταξύ των ομιλούντων όντων τονίζοντας την αδελφοσύνη που, κατά τη γνώμη του, πρέπει να συνδέει τον θεραπευτή με τον ασθενή του. Τον «χειραφετημένο» άνθρωπο της σύγχρονης κοινωνίας, έλεγε, πρέπει να τον υποδεχτούμε και, παραθέτω, να του ανοίξουμε εκ νέου τον δρόμο προς το νόημά του, νόημα που αποκτά μέσα σε μια διακριτική αδελφοσύνη [...] απέναντι στην οποία παραμένουμε πάντα άνιστοι.^[4]

Αποπαθολογικοποίηση

Όσον αφορά την αδελφοσύνη, αυτή έχει πάψει προ πολλού να είναι διακριτική και γίνεται αντιθέτως απαιτητή με κραυγαλέο τρόπο, υπό τη μορφή μιας

απόλυτης ισότητας μεταξύ των ομιλούντων όντων.

Υπό αυτές τις συνθήκες δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι αυτή η απαίτηση για ισότητα οδηγεί στην εξαφάνιση της κλινικής που έχει δρομολογηθεί. Όλοι οι κλινικοί τύποι σταδιακά απομακρύνονται από τον μεγάλο κλινικό κατάλογο, που έχει ήδη υποτιμηθεί και αποδομηθεί από τις αναθεωρημένες εκδόσεις του DSM. Κι αυτό σε μια εποχή όπου όλα τα άτομα που πάσχουν από κάποια ψυχική διαταραχή, μια αναπηρία ή κάτι που κάποτε θεωρούνταν ανωμαλία, ενώνονται και σχηματίζουν ομάδες. Αυτές οι νομικά θεμελιωμένες και αναγνωρισμένες ομάδες συχνά συγκροτούνται ως ομάδες πίεσης – μέχρι και τα αυτιστικά άτομα ή αυτοί που ακούνε φωνές, κ.λπ. Όλες οι ενδείξεις δηλώνουν ότι η κλινική θα αποτελέσει σύντομα παρελθόν. Εναπόκειται σε εμάς να προσαρμόσουμε την πρακτική μας σε αυτή τη νέα εποχή χωρίς νοσταλγία, χωρίς πικρία, χωρίς πνεύμα αντεκδίκησης.

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον ο λακανικός αφορισμός δεν μπορεί να ερμηνευτεί παρά μόνο με την έννοια του πλέον κοινού όρου – τον έχουμε ακούσει να ηχεί περισσότερες από μία φορές στη διάρκεια αυτού του συνεδρίου – που ο αφορισμός επικυρώνει, τον όρο της αποπαθολογικοποίησης. Δεν θα υπάρχουν πια παθολογίες, θα υπάρχουν, υπάρχουν ήδη, αντιθέτως ελεύθερα επιλεγμένοι τρόποι ζωής – μια ελευθερία που είναι αναφαίρετη επειδή είναι των υποκειμένων δικαίου. Για να το θέσω αλλιώς, το ορθό^[5] υπερσχύει του στρεβλού.^[6]

Ο Φρόντ μιλάει για την αντικατάσταση της αρχής της πραγματικότητας από την αρχή της ευχαρίστησης. Γινόμαστε μάρτυρες της υποκατάστασης της κλινικής αρχής με τη νομική αρχή. Η κλινική αρχή ανάγεται πλέον σε ένα είδος του απεχθούς για τα δημοκρατικά καθεστώτα σουπρεματισμού. Οι συνέπειες είναι ήδη αισθητές στις μέρες μας. Για να δώσουμε μόνο ένα πρόσφατο παράδειγμα, ο νόμος που ψηφίστηκε φέτος από το γαλλικό κοινοβούλιο προβλέπει ότι κάθε επιφύλαξη, διστακτικότητα ή αντίρρηση στο αίτημα ενός υποκειμένου – πάντα υποκειμένου δικαίου – για φυλομετάβαση όπως ονομάζεται θα θεωρείται στο εξής αδίκημα. Χρειάστηκε η παρέμβαση των εκπροσώπων της Σχολής του Φροϋδικού Αιτίου προκειμένου η Εθνοσυνέλευση και η Γερουσία να επικυρώσουν δύο τροπολογίες που θεσπίζουν εξαίρεση για τους θεραπευτές, αν και εφόσον οι παρεμβάσεις τους δείχνουν σύνεση, παρακινούν σε προβληματισμό και δεν αντιβαίνουν στην καλή προαίρεση και τον σεβασμό που απαιτείται μπροστά σε αυτό που αποκάλεσα ελεύθερη επιλογή του τρόπου ζωής. Ένας Γάλλος πολιτικός προτείνει μάλιστα σήμερα να προστεθεί η αλλαγή φύλου στο γαλλικό Σύνταγμα και να αναγνωρισθεί ως θεμελιώδες ανθρωπινό δικαίωμα, το οποίο μέχρι τώρα είχε αγνοηθεί.

Υπ' αυτές τις συνθήκες ο αφορισμός που διατύπωσε ο Λακάν το 1978 εκλαμβάνεται ως απόλυτα σύμφωνος με το *Zeitgeist*, το πνεύμα των καιρών. Σε αυτή την προοπτική όμως θα ήταν καλύτερα να λέγαμε *Όλος ο κόσμος είναι φυσιολογικός*.

Ένα διπλό παράδοξο

Η έκφραση *Όλος ο κόσμος είναι τρελός*, που συμπληρώνεται στο κείμενο του Λακάν με τις λέξεις δηλαδή *παραληρηματικός*, δεν μπορεί να ακουστεί χωρίς ένα «είδος τριγμού». Πράγματι, εν προκειμένω η πιστοποίηση της τρέλας και του παραληρήματος εξακολουθεί να θεωρείται κλινική υπόθεση. Επικυρώνει λοιπόν το τέλος της κλινικής, αλλά με όρους που ανήκουν πάλι στην κλινική. Δεν είναι όμως το μόνο παράδοξο που εισάγει ο αφορισμός. Πράγματι το «*όλοι είναι τρελοί*» ποιος το λέει; Μπορεί μόνο ένας τρελός. Αυτό που λέει είναι επομένως ένα παραλήρημα. Στην οικουμενικότητά του είναι ένα ακριβές αντίγραφο της ρήσης του Επιμενίδη – που διατυπώνεται στον ενικό από ένα *Εγώ* [Je]: *Εγώ λέω ψέματα*. Αυτό το διπλό παράδοξο μας οδηγεί στην υποψία ότι υπάρχει στον αφορισμό κάτι περισσότερο και ίσως κάτι άλλο από την επιβεβαίωση της λεγομένης *αποπαθολογικοποίησης*.

Ομολογώ ότι διαδίδοντας αυτόν τον αφορισμό ευρέως και αποσπώντας τον από τα συμφραζόμενά του, αναβαθμίζοντάς τον ή υποβαθμίζοντάς τον στην αξία ενός τόσο αποτελεσματικού σλόγκαν, αναμφίβολα ενθάρρυνα μια παρεξήγηση που πρέπει να διορθωθεί από τη στιγμή που το ορίζουμε ως θέμα του επόμενου συνεδρίου μας. Προς τούτο αρκεί απλούστατα να το επανατοποθετήσουμε στα συμφραζόμενα αυτού του σύντομου κειμένου, από το οποίο το απέσπασα. Θα το επιχειρήσω με μια συντομευμένη αναπόφευκτα μορφή, όπως απαιτεί η διαδικασία κλεισίματος του συνεδρίου που ορίζει το καθήκον μου εδώ.

Μια διαλεκτική για την κλινική

Προτού καταπιαστώ με τη ανάλυση του συγκεκριμένου θα δείξω με μια σύντομη παρέκβαση πώς θα μπορούσαμε, σε πείσμα όποιας αποπαθολογικοποίησης, να *σώσουμε την κλινική*. Αρκεί απλώς να ανατρέξω στη διαλεκτική του Σεβασμιότατου Ντιπανλού [Duranlou], που αναπτύχθηκε για να κατευνάσει την έξαψη εκείνων που στην Εκκλησία εξεγείρονταν ενάντια στην καταδίκη της προόδου, του φιλελευθερισμού και του σύγχρονου πολιτισμού, η οποία διατυπώθηκε στο Syllabus του Πάπα Πίου Θ'. Ο πονηρός επίσκοπος, ενεργώντας ως εκπρόσωπος του φιλελεύθερου ρεύματος, προβαίνει στη διάκριση δύο επιπέδων. Το ένα το ονομάζει θέση, όπου η αρχή επιβάλλεται ως απόλυτη. Κάτω από αυτήν εγγράφει την υπόθεση (με την έννοια εκείνου που βρίσκεται κάτω από τη θέση) όπου το σχετικό θριαμβεύει. Η αρχή, αν και απόλυτη στο επίπεδό της, αφήνει χώρο για κάποιες τροποποιήσεις ήσσονος σημασίας μεν, αλλά στις οποίες λαμβάνονται υπόψη οι περιστάσεις, τι είναι και τι δεν είναι κατάλληλο, τι απαιτεί η λειτουργικότητα, κ.λπ. Έτσι το απόλυτο και το σχετικό, κάθε άλλο από αντιφατικά μεταξύ τους, μπορούν να συνυπάρξουν σαν καλοί γείτονες, με την προϋπόθεση ότι θα καθιερωθεί μια ιεραρχία μεταξύ των δύο όρων.

Χρησιμοποιώντας αυτή τη διαλεκτική, η θέση ως απόλυτη θα σήμαινε την εξαφάνιση κάθε παθολογίας και την κυριαρχία του μετακλινικού εξισωτισμού. Ωστόσο προς όφελος του δημόσιου συμφέροντος και προκειμένου να αποφύγουμε την αταξία και μάλιστα τις καταστροφές που η τυφλή εφαρμογή της απόλυτης αρχής αναπόφευκτα θα επιφέρει, θα διατηρούσαμε τις κλινικές διαφοροποιήσεις στο υποδεέστερο επίπεδο της υπόθεσης. Επιτρέψτε μου να σημειώσω ότι αυτό θα συμβίβαζε την άποψη των συναδέλφων μου Ντομινίκ Λωράν [Dominique Laurent] και Φρανσουά Λεγκίλ [François Leguil][\[7\]](#) με τη δική μου. Δηλαδή η θέση για μένα, η υπόθεση για εκείνους.

Αυτό που δεν διδάσκεται

Έπειτα από αυτή τη σύντομη παρέκβαση, η πρώτη μου παρατήρηση ή επαναδιατύπωση θα είναι η πιο απλή. Θα περιοριστώ στο να λάβω υπόψη μου την πρόταση που ακολουθεί αμέσως μετά το *Όλος ο κόσμος είναι τρελός, δηλαδή παραληρηματικός*. Η πρόταση είναι η εξής: *Είναι πράγματι αυτό που καταδεικνύεται στο πρώτο βήμα προς τη διδασκαλία*.^[8] Εδώ ουδεμία αποπαθολογικοποίηση, τουναντίον μια υποβάθμιση, μια έκπτωση και γιατί όχι μια αποδόμηση του τι είναι διδασκαλία. Αυτό μπορεί να προκαλεί έκπληξη για ένα υποκείμενο που εξήρε επί μακρόν τη θέση του δασκάλου και μάλιστα που επικαλούνταν την ίδια του διδασκαλία.

Πράγματι, τι αποδεικνύεται λοιπόν σύμφωνα με τον Λακάν –τον όψιμο Λακάν, τον Λακάν πέραν του Λακάν– αν όχι ότι η διδασκαλία είναι μια τρέλα, ένα παραλήρημα; Επομένως ο αφορισμός αποτελεί μέρος μιας σφοδρής κριτικής της λειτουργίας της διδασκαλίας. Αυτή η σφοδρή κριτική –και να προσθέσω καθαυτό κλινική– πλαισιώνει τον αφορισμό *Όλος ο κόσμος είναι τρελός*. Αν ξαναδιαβάσουμε όσα προηγούνται στο κείμενο αντιλαμβανόμαστε ότι εξαρχής πρόκειται για μια κριτική, όχι της κλινικής, αλλά κάθε διδασκαλίας. Συνεπώς το σλόγκαν θα νοείται εφεξής ως: *πρέπει να είσαι τρελός για να διδάσκεις*. *Όποιος διδάσκει παραληρεί*. Με α πρώτη ματιά, αυτό που φαίνεται να απασχολεί τον Λακάν είναι η δομή της κάθε διδασκαλίας.

Περίεργο τρόπο διάλεξε να υπερασπιστεί το Τμήμα Ψυχανάλυσης –την ύπαρξη του οποίου ο ίδιος πάντα ενθάρρυνε και υποστήριζε– με το να υποτιμήσει τη διδασκαλία και δη τη διδασκαλία της ψυχανάλυσης γράφοντας ότι *ο αναλυτικός λόγος δεν είναι αντικείμενο διδασκαλίας*. Γιατί όμως δεν είναι; Ποιοι είναι οι λόγοι που επικαλείται ο Λακάν για τέτοια επίθεση εναντίον της λειτουργίας της διδασκαλίας;

Πρώτον, σε αντίθεση με τους άλλους τρεις λόγους που κατασκεύασε ο Λακάν, ο αναλυτικός λόγος δεν διδάσκει τίποτα διότι, όπως δηλώνει, *αποκλείει την κυριαρχία*. Δεν είναι ο λόγος του κυρίου, ο οποίος είναι κατεξοχήν ο λόγος της κυριαρχίας καθώς θεμελιώνεται στη βάση ενός αδιαμφισβήτητου κυρίου-σημαίνοντος. Ο λόγος του κυρίου διδάσκει τι είναι γνώση, δηλαδή ότι η γνώση είναι πάντοτε δούλος ενός κυρίου-σημαίνοντος. Σε αυτό δεν αντιφάσκουν οι συνθήκες γέννησης του πανεπιστημίου, η οποία τοποθετείται περίπου στην εποχή του Καρλομάγνου. Ο ψυχαναλυτικός λόγος ούτε πανεπιστημιακός λόγος είναι, ο οποίος εγκαθιστά στην κυρίαρχη θέση μια γνώση που επιτρέπει και μάλιστα απαιτεί να διδάσκεται. Ο πανεπιστημιακός λόγος είναι κατεξοχήν ο λόγος της διδασκαλίας. Τέλος, ο λόγος της υστερικής καθιστά το υποκείμενο κύριο του κυρίου – κυριαρχεί στον κυρίαρχο και με αυτόν τον τρόπο τον βάζει να εργάζεται για να παράγει γνώση. Αυτή δεν είναι η γνώση-δούλη του κυρίου, και ακόμη λιγότερο η γνώση-κυρίου. Είναι ο λόγος που ωθεί προς την επινόηση της γνώσης και έτσι ο Λακάν υπογραμμίζει τη δομική συγγένεια μεταξύ του λόγου της υστερικής και του λόγου της επιστήμης.

Ο αναλυτικός λόγος περιλαμβάνει εξίσου τη θέση της κυριαρχίας, η οποία εντοπίζεται ως γνωστόν πάνω αριστερά στα διαγράμματα του Λακάν. Ωστόσο η θέση αυτή καταλαμβάνεται από ένα στοιχείο που δεν προσφέρεται για κυριαρχία, διαταγή ή υποταγή, αλλά τουναντίον για να προκαλέσει την επιθυμία. Ο Λακάν το αποκαλεί αντικείμενο *α*: αντικείμενο *α* αίτιο της επιθυμίας, ενώ η επιθυμία δεν υπόκειται στην κυριαρχία και αντιστέκεται σε κάθε εντολή, την οποία περιπαίζει και εμπαίζει. Πού βρίσκεται η γνώση σε αυτόν τον λόγο; Βρίσκεται στη θέση τού να είναι πάντα μόνο υποτιθέμενη και όχι ρητή, σε αντίθεση με τον πανεπιστημιακό λόγο. Όντας πάντα *υποτιθέμενη*, υποστηρίζει έτσι, *εντεύθεν-τιθέμενη* δηλαδή, το αίτιο της επιθυμίας, του οποίου ο αναλυτής γίνεται το προσποιητό. Εδώ ουδεμία διδασκαλία. Αυτό δεν αποκλείει την πιθανότητα να διδαχτεί κανείς, αλλά η γνώση που αποκτά είναι μια γνώση χωρίς διδακτική αξία, χωρίς τάξη, δίχως συνοχή και σύστημα – μια γνώση που οφείλεται σε τυχαίες συναντήσεις, χωρίς νόμο. Ο αναλυτικός λόγος επομένως δεν κυριαρχεί. Και ειδικότερα δεν κυριαρχεί στο υποκείμενό του – ας νοηθεί αυτό με όποια έννοια θέλετε.

Ο δεύτερος λόγος που αναφέρει ο Λακάν για την άρνηση της ικανότητας του αναλυτικού λόγου να

αποτελεί αντικείμενο διδασκαλίας είναι ότι δεν ενέχει τίποτα το καθολικό. Πράγματι, δεν είναι καθόλου για όλους. Είναι, αν μπορώ να πω, για έναν μόνο, για τον Ένα-ολομόναχο. Είναι για αυτόν τον έναν μόνο που η ερμηνεία μπορεί να προκαλέσει γνώση, η οποία εξαφανίζεται μόλις επιχειρήσουμε να την οικουμενικοποιήσουμε και να την κάνουμε να ισχύει για όλους. Προσπαθήστε λοιπόν να τεκμηριώσετε μπροστά στο ευρύ κοινό το εντυπωσιακό αποτέλεσμα μιας ερμηνείας και το μόνο που θα καταφέρετε είναι να αναδειχθεί ο κοινότοπος ή ο αμφισβητήσιμος χαρακτήρας της ερμηνείας.

Θα εισαγάγω εδώ μια διαφοροποίηση. Ο Λακάν δεν λέει ότι αντικείμενο διδασκαλίας δεν μπορεί να γίνει η ψυχανάλυση αλλά ο αναλυτικός λόγος, δηλαδή στην ουσία η ψυχαναλυτική πρακτική. Πέραν υπάρχουν επιπροσθέτως οι θεωρίες της ψυχανάλυσης, η ιστορία της, καθώς και οι συζητήσεις που έχει προκαλέσει και έχουν συμπυκνωθεί σε ένα corpus. Δεδομένου αυτού του διαχωρισμού μεταξύ της πρακτικής και της θεωρίας της ψυχανάλυσης, δεν υφίσταται λοιπόν εδώ καμία αποκήρυξη του Τμήματος Ψυχανάλυσης ή ακόμα της παρουσίας της ψυχανάλυσης στο πανεπιστήμιο. Αντιθέτως υπάρχει ένας περιορισμός που ανοίγει και απελευθερώνει ένα πεδίο: η πρακτική της ψυχανάλυσης δεν διδάσκεται. Το πολύ πολύ εποπτεύεται ενίοτε, κάθε φορά με αφετηρία ένα περιστατικό πάντα εναδικό, το οποίο δεν μπορεί να αρθεί στο καθολικό αλλά ενδέχεται να αναχθεί στο αξίωμα του παραδείγματος.

Πρόκειται επομένως εδώ για μια προειδοποίηση του Λακάν προς τους μαθητές του. Να το έχετε ξεκάθαρο στον νου σας και κάντε το γνωστό, τίποτα από όσα θα σας διδάξουν για την ψυχανάλυση στο πανεπιστήμιο δεν θα σας επιτρέψει να γλιτώσετε από το να κάνετε εσείς οι ίδιοι ψυχανάλυση. Θα χρειαστεί, όπως υποδεικνύει η εισαγωγή στα *Écrits*, να καταθέσει ο καθένας σας τη δική του προσπάθεια,^[9] να κοπιάσει όλως προσωπικά. Και αυτό ως αναλυόμενος, πράγμα ολωσδιόλου διαφορετικό από το να είσαι μαθητής.

Από το αδύνατο στο αναγκαίο

Θα δομήσω το υπόλοιπο της καταληκτικής μου ομιλίας, η οποία είναι μάλλον μια εναρκτήρια ομιλία, μένοντας κοντά σε αυτό το κείμενο του Λακάν και πρώτα απ' όλα στη φράση που τοποθέτησα στο εξώφυλλο των σύντομων κειμένων που συγκεντρώνονται στη σειρά με τίτλο *Παράδοξα*. Είναι το τρίτο παράδοξο αυτού του κειμένου και με αυτό αρχίζει η δεύτερη παράγραφος: *Πώς να διδάξει κανείς αυτό που δεν διδάσκεται;*

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Λακάν μετατρέπει ένα αδύνατο σε πραγματικό. Ας πούμε ότι εδώ περνάει από το αδύνατο στο αναγκαίο. Αυτό που δεν δύναται να διδαχτεί πώς να το διδάξουμε; Διότι ακόμα και να είναι αδύνατο να διδαχτεί είναι ωστόσο απαραίτητο. Θα πρέπει πρώτα να διακρίνουμε μεταξύ διδασκαλίας και διδασκαλίας. Για να χρησιμοποιήσουμε τη διατύπωση του Μπέρτραντ Ράσελ [Bertrand Russell] θα πρέπει να *διαστρωματώσουμε* τους δύο όρους. Υπάρχει η διδασκαλία ιδωμένη από την πλευρά του αδύνατου και η διδασκαλία που εκλαμβάνεται από την πλευρά του αναγκαίου. Βέβαια από τη μία στην άλλη το πέρασμα είναι προβληματικό.

Αυτό το πέρασμα δεν είναι για όλους. Ο Λακάν αφήνει να εννοηθεί ότι δεν αφορά *τους πάντες*, αλλά *έναν*, δηλαδή τον Φρόυντ. Οντως η πρόταση που ακολουθεί τον επικαλείται: *Εκεί βάδισε ο Φρόυντ*. Εδώ υπάρχει ένα προνόμιο: Πρώτος ο Φρόυντ και για χρόνια ανέλαβε τη διδασκαλία του μη διδάξιμου, δηλαδή της ψυχαναλυτικής πρακτικής. Και αυτό το πραγμάτωσε εκθέτοντας τον εαυτό του. Στην *Ερμηνεία των ονείρων* ο ίδιος μοιράστηκε πολλά από τα όνειρά του και ποτέ δεν οπισθοχώρησε από το να αναφέρει τα δικά του μορφώματα του ασυνειδήτου προκειμένου να συντελέσει στην πρόοδο της ψυχανάλυσης. Όμως αυτό που ισχύει για τον Φρόυντ δεν ισχύει για όλους.

Ισχύει εξίσου, θα έλεγα, και για τον Λακάν. Δεν μπορεί ο ίδιος να μην είχε σκεφτεί τον εαυτό του. Ωστόσο δεν το λέει. Ίσως να είναι η μόνη περίπτωση όπου δείχνει σεμνότητα. Δεν το συνήθιζε. Δεδομένου ότι ο

Λακάν υπήρξε αναμορφωτής της αναλυτικής πρακτικής, αυτό ισχύει βέβαια και για τον ίδιο. Το διέψευδε όμως ισχυριζόμενος ότι τα γνωρίσματα που διακρίνουν την πρακτική του ισχύουν μόνο για εκείνον. Το αν θα τον μιμηθεί κάποιος ή όχι είναι ευθύνη του καθενός. Ανέπτυξε όμως, σε μία τουλάχιστον περίπτωση, μια θεωρία της μεταβλητής διάρκειας της συνεδρίας, αλλά όχι της συντομίας της. Θα μπορούσαμε να πούμε πολλά γι' αυτό εδώ, πράγμα που δεν θα κάνω τώρα διότι θέλω να δώσω έμφαση στην πρόταση που ακολουθεί, η οποία περιέχει τον αφορισμό μας.

«Όλα δεν είναι παρά όνειρο»

Η πρόταση είναι η εξής: *Ο Φρόυντ (...) θεώρησε πως όλα δεν είναι παρά όνειρο και πως όλος ο κόσμος (αν μπορεί κανείς να πει κάτι τέτοιο) –πράγματι αυτό είναι καθολικό, αντίθετα με ό,τι υποστηρίζει προηγουμένως ο Λακάν– όλος ο κόσμος είναι τρελός, δηλαδή παραληρηματικός.* Οι θέσεις που συμπυκνώνονται σε αυτή την πρόταση αφορούν συγχρόνως το όνειρο, την τρέλα και το παραλήρημα. Χρειάζεται να εκδιπλωθούν. Ας σημειωθεί ότι ο Λακάν τις αποδίδει στον Φρόυντ. Επομένως θα αντλήσω πρώτα απ' όλα από τα έργα του Φρόυντ για να φωτίσω αυτή τη φράση, στην οποία διακυβεύονται όλη η μεταψυχολογία και όλη η κλινική συνάμα.

Σημειώστε ότι με τον Λακάν οι συνεδρίες δεν είναι το μόνο πράγμα που είναι σύντομο και μάλιστα άκρως σύντομο. Τα γραπτά του βρίσκονται πάντα υπό ένταση, μια ένταση που μετατοπίζεται αδιάκοπα. Άλλοτε κάνει περιστροφές, συνειρμούς και περιφέρεται, άλλοτε ο λόγος του σφίγγει ξαφνικά και εκτοξεύει ένα ανελέητο διαπεραστικό βέλος. Αυτό συμβαίνει με αυτή την πρόταση – μόνο που, σε αυτό το σύντομο κείμενο, τα πάντα είναι λιτά, απογυμνωμένα, συρρικνωμένα ως το κόκαλο.

Ας ξεκινήσουμε με την πρόταση *όλα δεν είναι παρά ένα όνειρο*. Φράση που σου κόβει την ανάσα. Αναρωτιέται κανείς πώς μπόρεσε να το έχει γράψει ο Λακάν δεδομένου ότι, σε ένα Σεμινάριο, αναφέρεται στον περίφημο τίτλο του θεατρικού έργου του Καλντερόν [Calderón] *Η ζωή είναι ένα όνειρο*, για να αρνηθεί τη θέση που μεταφέρει και να την ακυρώσει όσον αφορά τον αναλυτικό λόγο. Αν όλα είναι όνειρο, τι γίνεται με το πραγματικό; Θα έπρεπε λοιπόν να πούμε εντέλει πως *τίποτα δεν είναι πραγματικό* (πραγματικό με την έννοια του Λακάν); Είναι το πραγματικό απλώς ψευδαίσθηση, μυθοπλασία ή ακόμα και παραλήρημα; Στο κάτω κάτω γιατί όχι;

Εδώ έρχονται στον νου τα λόγια του Λακάν που πάντα θεωρούνταν αινιγματικά. Στο πρώτο μάθημα του Σεμιναρίου του *Το Σύνθωμα*, ο Λακάν τονίζει την ομοιογένεια του φαντασιακού και του πραγματικού που, όπως υποστηρίζει, βασίζεται στη δυαδική δομή του αριθμού, πριν αναφερθεί στη θεωρία του Κάντορ (Cantor) – την οποία βρίσκουμε εξάλλου στη συνέχεια αυτού του σεμιναρίου, τη σύνθεση του οποίου αναλύω επισταμένως. Αυτό είναι ασφαλώς ομοιογενές με το λεχθέν *όλα δεν είναι παρά όνειρο*. Η ομοιογένεια του φαντασιακού-πραγματικού ολοκληρώνεται με το σχόλιο ότι *το σύμβολο ενισχύει περαιτέρω το φαντασιακό*.^[10] Σε σχέση με τα μαθηματικά που επικαλείται, και συγκεκριμένα τη θεωρία των συνόλων, είναι σαν το πραγματικό όπως και το συμβολικό να συρρικνώνονταν στο φαντασιακό.

Δεν απαιτείται αυτό για να τεκμηριωθεί η δήλωση ότι *όλα δεν είναι παρά όνειρο*; Αυτή η υπεροχή του φαντασιακού είναι πράγματι η *sine qua non* προϋπόθεση για να ειπωθεί ότι *όλα δεν είναι παρά όνειρο*. Ο Λακάν ξεκίνησε αυτό που πρέπει δικαίως να ονομάσουμε διδασκαλία του τονίζοντας την υπεροχή του φαντασιακού, για παράδειγμα στο «Στάδιο του καθρέφτη...». Το φαντασιακό δεν είναι μήπως αυτό που προωθεί ο Λακάν στο τέλος της πορείας του λόγου του; Αυτό δεν θα ήταν δυσάρεστο για τα πνεύματα που τους αρέσει ο λόγος να αναδιπλώνεται εντέλει στον εαυτό του. Αφήνω το θέμα σε εκκρεμότητα με το ερωτηματικό ύφος και τη δυνητική έγκλιση που χρησιμοποιώ.

Επινόηση του πραγματικού

Ακολουθώντας αυτό το νήμα συναντάμε ένα δεύτερο σχόλιο του Λακάν στο ένατο μάθημα του ίδιου Σεμιναρίου. Ο ίδιος σημειώνει ότι ακολουθεί διαφορετική πορεία από τον Φρόυντ. Λέει το εξής: η τροπικότητα της γνώσης που ο Φρόυντ επαναπροσδιορίζει με τη μορφή του ασυνειδήτου δεν προϋποθέτει σε καμία περίπτωση το πραγματικό που χρησιμοποιώ.^[11] Από αυτή τη δήλωση κρατάω ότι, κατά τον Λακάν, η φροϋδική θεωρία του ασυνειδήτου δεν προϋποθέτει το πραγματικό και ότι θα μπορούσε να υποστηριχθεί δίχως πραγματικό.

Το πραγματικό που λειτουργεί στον αναλυτικό λόγο είναι δική του επινόηση. Είναι, λέει, η αντίδρασή του στη φροϋδική άρθρωση του ασυνειδήτου. Αντιδρά με την επινόηση του πραγματικού. Ο Λακάν φτάνει στο σημείο να ανάγει ολότελα το πραγματικό στη συμπτωματική του απάντηση στο φροϋδικό ασυνείδητο.^[12] Αυτό σημαίνει ότι αφαιρεί από το ασυνείδητο κάθε αξίωση για οικουμενικότητα, ότι το ανάγει στο σύμπτωμα του ενός-ολομόναχου. Έχουμε πολλά να πούμε εδώ, αλλά συντομεύω.

Ας επιστρέψουμε στην ιδέα ότι η θεωρία του Φρόυντ δεν προϋποθέτει το πραγματικό. Ασφαλώς μεν, αλλά δηλώνει ότικατί λειτουργεί επιτρέποντας στο υποκείμενο να διακρίνει, ας πούμε –χωρίς να μπούμε σε λεπτομέρειες– μεταξύ ονείρου και ψευδαίσθησης, αφενός, και της πραγματικότητας, αφετέρου.

Υποκατάσταση χωρίς ανάκληση

Η θέση του Φρόυντ ποίκιλλε πολύ πάνω στο καθεστώς του οργάνου και μηχανισμού που ονομάζει Realitätsprüfung, δοκιμασία πραγματικότητας όπως έχει μεταφραστεί. Το να υποστηρίζει κανείς, όπως κάνει ο Λακάν, ότι όλα δεν είναι παρά όνειρο σημαίνει να παραβλέπει τη δοκιμασία πραγματικότητας, σημαίνει να ακρωτηριάζει τη φροϋδική θεωρία από έναν όρο που φαίνεται ουσιώδης, όπως θεωρούν οι ψυχαναλυτές.

Μα τι αναίδεια να ανάγει κανείς τη δοκιμασία πραγματικότητας στο μηδέν και να το καταλογίζει επιπλέον αυτό στον Φρόυντ! Πάντως εν προκειμένω η φροϋδική θεωρία δεν είναι τόσο σκοτεινή που να μην μπορέσουμε να διακρίνουμε μέσα από όλο του το έργο ανάμεσα στοτι θα κρατήσουμε και τι θα απορρίψουμε. Υπάρχει χώρος για επιλογές στο έργο του Φρόυντ το οποίο δεν είναι ο κήπος αλά γαλλικά που φύτεψε ο Λακάν, αλλά απεναντίας μια ζούγκλα. Ο Λακάν επιλέγει να τονίσει στον Φρόυντ αυτό που σχετικοποιεί και μάλιστα καθιστά απατηλή την ίδια την έννοια της δοκιμασίας της πραγματικότητας. Για τον αναλυτή αυτό είναι ένα συναρπαστικό ζήτημα. Δεν μπορώ να το προσεγγίσω τώρα παρά μόνο εν τάχει.

Πηγαίνω λοιπόν κατευθείαν στο σύντομο και αριστοτεχνικό κείμενο του Φρόυντ του 1911 με τίτλο «Διατυπώσεις για τις δύο αρχές της ψυχικής –ή νοητικής, ανάλογα με τη μετάφραση– λειτουργίας» αφήνοντας στην άκρη δύο κείμενα που προηγούνται, το πρώτο στο «Σχεδιάσμα για μια επιστημονική ψυχολογία» του 1895, το δεύτερο στο περίφημο κεφάλαιο VII της *Ερμηνείας των ονείρων*. Αφήνω επίσης κατά μέρος το κείμενο που γράφτηκε τρία χρόνια αργότερα για τη μεταψυχολογία των ονείρων, όπου δηλώνει –για πρώτη φορά πιστεύω, όπως αναφέρει ο Τζέιμς Στρέιτσεϊ [James Strachey], ο αξιοθαύμαστος μεταφραστής του συνόλου των έργων του Φρόυντ στα αγγλικά– πως το Εγώ είναι η έδρα της δοκιμασίας πραγματικότητας. Το σημειώνει επίσης στο κείμενό του για τη Verneinung. Ο Φρόυντ εισάγει τον όρο *δοκιμασία πραγματικότητας* για πρώτη φορά στις «Διατυπώσεις για τις δύο αρχές ...», αλλά επισημαίνει ευθύς αμέσως ότι οι ασυνείδητες διεργασίες δεν δίνουν δεκάρα για τη δοκιμασία πραγματικότητας και είναι αδιαπέραστες από τη δράση της.

Κατ' αρχάς το κείμενο στοχεύει να συναρθρώσει τη σχέση μεταξύ της αρχής της ευχαρίστησης και της αρχής της πραγματικότητας. Λαμβάνουμε υπόψη τη θέση του Φρόυντ ότι το αποφασιστικό γεγονός στην ψυχική ανάπτυξη είναι η Einsetzung, η εγκαθίδρυση της αρχής της πραγματικότητας, η οποία θα αποτελούσε μια πρόοδο υψίστης σημασίας. Η αρχή της πραγματικότητας υποκαθιστά αυτό που ήταν

ευχάριστο και επιζητούμενο υπό την επήρεια της αρχής της ευχαρίστησης, δηλαδή ένα *Lustgewinn*, ένα κέρδος ευχαρίστησης, μια *πλεονάζουσα απόλαυση* [plus-de-jouir]. Εδώ έχουμε την ικανοποίηση να ξαναβρίσκουμε στην ψυχανάλυση ένα πολύ παραδοσιακό λάιτ μοτίφ, σύμφωνα με το οποίο η ενηλικίωση, η επίτευξη της ωριμότητας συνεπάγεται την αποκήρυξη της ευχαρίστησης προκειμένου να έρθουμε αντιμέτωποι με τη σκληρή πραγματικότητα. Τέρμα τα γέλια! Πάντως, όπως έχει ήδη σημειωθεί, το ασυνείδητο δεν αναγνωρίζει τη δοκιμασία πραγματικότητας.

Σε αυτό προστίθεται μια ουσιώδης παρατήρηση του Φρόυντ που σχετικοποιεί και μάλιστα αντικρούει την ιδέα της σκέτης υποκατάστασης της πρώτης από τη δεύτερη αρχή. Ο ίδιος ο Φρόυντ διαφοροποιεί τα λόγια του. Θα ήταν λάθος να σκεφτεί κανείς ότι η υποκατάσταση της αρχής της ευχαρίστησης από την αρχή της πραγματικότητας συνεπάγεται καθαίρεση, ανάκληση ή έκπτωση (*Absetzung* στα γερμανικά). *Αντιθέτως*, λέει ο Φρόυντ, αυτή η υποκατάσταση επιτρέπει *εμπράκτως* [13] –όπως μεταφράζω τη λέξη *Wirklichkeit*– τη διατήρηση, τη διαφύλαξη της αρχής της ευχαρίστησης.

Με άλλα λόγια, και για να παρωδήσω μια διάσημη ρήση του Κλάουζεβιτς, η υποκατάσταση επιτρέπει τη συνέχιση της αρχής της ευχαρίστησης μέσω της αρχής της πραγματικότητας. Το ζητούμενο που πρέπει να αποκτηθεί μέσω της αρχής της ευχαρίστησης και έπειτα μέσω της αρχής της πραγματικότητας μένει πάντα το *Lustgewinn*, σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιεί κάποιες φορές ο Φρόυντ και τον οποίο θα μεταφράσουμε με την έκφραση του Λακάν: την υπεραπόλαυση [*le plus-de-jouir*]. Και τούτη αποδεικνύεται, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Λακάν αυτή τη φορά, αδύνατο να αρνητικοποιηθεί από την αρχή της πραγματικότητας.

Όνειρο και τρέλα

Εν συντομία ας πούμε ότι, αν επιλέξουμε να προκρίνουμε αυτή την προοπτική αντί για εκείνη της λεγόμενης δοκιμασίας πραγματικότητας, καταδεικνύουμε με ποιον τρόπο η κατάσταση του ονειρευτή είναι ακλόνητη, ότι η αφύπνιση δεν είναι παρά μια ψευδαίσθηση. Το να ξυπνήσεις σημαίνει να συνεχίσεις να ονειρεύεσαι με τα μάτια σου ορθάνοιχτα. Υπό αυτή την έννοια πράγματι όλα δεν είναι παρά όνειρο. Για τον Φρόυντ, το παραλήρημα ανήκει στην ίδια κατηγορία ψυχικών φαινομένων με το όνειρο. Αυτό αναφέρεται στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης της *Ερμηνείας των ονείρων*: *το όνειρο είναι το πρώτο στοιχείο μιας κατηγορίας μη φυσιολογικών ψυχικών φαινομένων, τα άλλα μέλη των οποίων είναι οι υστερικές φοβίες, οι ιδεοληψίες και τα παραληρήματα*. Μένει να μάθουμε γιατί τοποθετεί τις υστερικές φοβίες και τις ιδεοληψίες στο ίδιο κεφάλαιο. Δεν το έχω εξετάσει ακόμη.

Επιπλέον, στο κεφάλαιο της *Ερμηνείας* με τίτλο «Σχέσεις μεταξύ ονείρου και ψυχικών ασθενειών», ο Φρόυντ αντιμετωπίζει το όνειρο και την τρέλα επί ίσοις όροις. Τον βλέπουμε να παραθέτει φιλοσόφους για να τεκμηριώσει τη θέση του. Όπως γνωρίζετε, δεν το συνήθιζε. Θα έπρεπε να καταγράψουμε την εμφάνιση των φιλοσόφων στο κείμενό του – γεγονός εξαιρετικά σπάνιο. Μα εδώ παραθέτει τον Καντ: *Ο τρελός είναι κάποιος που ονειρεύεται ξύπνιος* –μια πραγματικά φροϋδική θέση– και στη συνέχεια τον Σοπενχάουερ, ο οποίος λέει ότι *το όνειρο είναι μια σύντομη τρέλα και η τρέλα ένα παρατεταμένο όνειρο*.

Θα οφείλαμε λοιπόν να κάνουμε αυστηρή διάκριση μεταξύ του ονείρου ως καθολικού φαινομένου και της τρέλας, η οποία πλήττει μονάχα λίγους; Η κοινή λογική θα ήθελε να τα διακρίνουμε μεταξύ τους και όχι να τα βάλουμε στην ίδια κατηγορία. Ωστόσο, το ίδιο της ψυχανάλυσης είναι να βλέπουμε μεταξύ αυτών των δύο μόνο διαφορές στην ποιότητα και όχι διαφορές στη φύση, για να επαναλάβουμε κατά προσέγγιση τον προσανατολισμό του Κλεραμπώ [*Clérambault*], στον οποίο αναφέρθηκε χθες ο Φ. Λεγκίλ [*F. Leguill*]. Το ίδιο της ψυχανάλυσης είναι να θέτει αυτά τα φαινόμενα σε συνέχεια, ενώ εναπόκειται στους θεματοφύλακες της κοινής πραγματικότητας να τα διακρίνουν μεταξύ τους και να χαράσσουν μια αδιαπέραστη γραμμή μεταξύ του φυσιολογικού και του παθολογικού.

Παρά τις συντομεύσεις που αναγκάστηκα να κάνω προκειμένου να αποφύγω να παρατείνω αδικαιολόγητα αυτή την καταληκτική ομιλία, πιστεύω πως πρότεινα έναν σαφή προσανατολισμό για τις εργασίες που θα παρουσιαστούν στο επόμενο συνέδριό μας σε δύο χρόνια.

Μετάφραση: Ι. Μουλίνου, Ι. Δημητράκος Επιμέλεια: Ρ. Μπλανσέ

Διόρθωση: Δ. Τουλάτου

---

* Καταληκτική ομιλία του Μεγάλου Διεθνούς Διαδικτυακού Συνεδρίου της ΠΕΨ, *Η γυναίκα δεν υπάρχει*, που εκφωνήθηκε στις 3 Απριλίου 2022 στο *Maison de la Mutualité* και μέσω τηλεδιάσκεψης. Την παρούσα εκδοχή επιμελήθηκαν η Pascale Fari και η Ève Miller-Rose μαζί με τους Romain Aubé και Hervé Damase, καθώς και τη συμβολή των Ariane Ducharme, Jean-Claude Encalado, Nathalie Georges και Cécile Wojnarowski. Δεν αναθεωρήθηκε από τον συγγραφέα. Δημοσιεύτηκε με την ευγενική του άδεια στο *La Cause du désir*, 112, Νοέμβριος 2022.

[1] J. Lacan, «Lacan pour Vincennes!», *Ornicar ?*, 17/18, άνοιξη 1979, σ. 278.

[2] Στο ίδιο.

[3] Το κοινό μας πιστεύω. (Σ.τ.Ε.)

[4] J. Lacan, «L'agressivité en psychanalyse», *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 124.

[5] Το *ορθό* –le droit– περιλαμβάνει εδώ και την έννοια του *δικαίου*. (Σ.τ.Ε.)

[6] Αυτή η έκφραση, *le droit l'emporte sur le tordu*, η οποία καταδεικνύει εδώ τη θέση του *δικαιώματος* [le droit] στην εποχή μας, αντιστρέφει εκείνη που ο J.-A. Miller πρότεινε για να προσδιορίσει τον προσανατολισμό που χαράσσεται από τον Λακάν: «το στρεβλό υπερिशύει του ορθού» [*Le tordu l'emporte sur le droit*]. [Εδώ το *ορθό* –le droit– σημαίνει απλώς το ίσιο. Τολογοπαίγνιο παραπέμπει στην πολυσημία της λέξης *droit* που σημαίνει ταυτόχρονα το δίκαιο, το δίκιο, το δικαίωμα, το ορθό και ευθύγραμμο. (Σ.τ.Ε.)] Βλ. J.-A. Miller, «Notice de fil en aiguille», στο J. Lacan, *Σεμινάριο XXIII, Le Sinthome*, Seuil, Παρίσι 2005, σ. 209.

[7] Πρβλ. D. Laurent, «Le pousse-à-la-femme: de la structure à la logique» και F. Leguil, «L'érotomanie dépathologisée», παρεμβάσεις στις *Grandes Assises*, που δημοσιεύονται στο παρόν τεύχος του *La Cause du désir*.

[8] J. Lacan, «Lacan pour Vincennes!», *ό.π.*

[9] Πρβλ. J. Lacan, «Ouverture de ce recueil», *Écrits*, *ό.π.*, σ. 10.

[10] J. Lacan, *Σεμινάριο XXIII, Le Sinthome*, *ό.π.*, σ. 18.

[11] Πρβλ. στο *ίδιο*, σ. 132.

[12] Στο ίδιο.

[13] Effectivement στο γαλλικό πρωτότυπο. Ο όρος τονίζει την εν δράσει αποτελεσματικότητα που καθορίζει την πραγματικότητα όπως το δηλώνει το *wirken* (δρω), ρίζα του *wirklich* (effectif-réel) και του *Wirklichkeit* (réalité με την έννοια του effectivité). (Σ.τ.Ε.).